

Медвідь А. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті аналізуються позиції вчених щодо визначення терміну «суб'єктивне право». Крім цього, досліджується співвідношення таких понять, як «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», висвітлюється їх зміст. Пропонується авторське визначення поняття «право на соціальне забезпечення».

Ключові слова: суб'єктивне право, соціальний захист, соціальне забезпечення, право на соціальне забезпечення.

Постановка проблеми. Вивчення змісту та юридичної природи фундаментальних понять завжди викликало науковий інтерес серед дослідників у сфері окремих галузей права, не становить виключення і право соціального забезпечення. Логічним наслідком підвищеної уваги до теоретичних питань є існування великої кількості точок зору, поглядів та позицій, як результат – відсутність єдності у розумінні, що, без сумніву, ускладнює правозастосування, тому потребує детального дослідження з метою переосмислення, і в подальшому – надання власного визначення дефініціям.

Аналіз останніх досліджень. Поняттю та юридичній природі права на соціальне забезпечення були присвячені праці таких вчених, як: В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, М.Д. Бойко, Я.В. Бурак, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, П.Д. Пилипенко, Л.І. Проніна, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, В.С. Тарасенко, Э.Г. Тучкова, В.Ш. Шайхатдінов та інших. Проте єдності у визначенні даного терміну досягнуто не було, що дає можливість для нового його осмислення.

Метою статті є дослідження поняття права на соціальне забезпечення на основі аналізу позицій науковців у даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення терміну «право на соціальне забезпечення» раціональним видається дослідити два його компоненти: «право» та «соціальне забезпечення», в подальшому – пов'язавши їх між собою.

Не викликає сумніву той факт, що термін «право» можна розглядати з двох позицій: по-перше, як сукупність норм, закріплених у законодавстві або інших джерелах; по-друге, як систему можливостей конкретного суб'єкта, а також відповідних правомочностей, які становлять зміст даного права. Для визначення поняття права на соціальне забезпечення доцільним вбачається розглядати право саме у другому його значенні.

Враховуючи те, що поняття права і такі пов'язані з ним категорії, як, наприклад, «суб'єктивне право», «правомочність» тощо, є фундаментальними у юридичній науці, вони завжди викликали і викликають науковий інтерес із можливістю представити новий погляд на класичні терміни.

Наприклад, Н.М. Крестовська розглядає суб'єктивне право як визначену об'єктивним правом міру дозволеної поведінки суб'єкта права. Використання права напряму залежить від волі особи, тобто використовується за її власним розсудом [1].

О.Ф. Скаун під суб'єктивним правом розуміє зумовлену об'єктивним правом міру дозволеної поведінки особи. Воно належить їй незалежно від перебування у правовідносинах, тобто може реалізовуватися і в правовідносинах, і поза ними [2, с. 53].

На думку І.В. Венедіктової та Т.Є. Кагановської, суб'єктивне юридичне право являє закріплену в юридичних нормах можливість певної поведінки особистості, яка спрямована на здійснення прав людини. Суб'єктивне право – це міра дозволеної поведінки, приналежна правомочній особі з метою задоволення її інтересів, забезпечена юридичними обов'язками інших осіб [3, с. 34].

Із запропонованих дефініцій видається очевидним, що вчені вкладають у поняття «суб'єктивне право», тобто «право на» однаковий зміст, із різницею лише в більшій чи меншій його деталізації за допомогою додаткових властивих характеристик.

На відміну від цього, єдності щодо визначення поняття права на соціальне забезпечення серед науковців у даній галузі права досі досягнуто не було. Поясненням цьому може слугувати те, що на сьогодні відсутнє спільне розуміння терміну «соціальне забезпечення», немає його законодавчого закріплення, адже у нього вкладається різний зміст, виходячи із неоднакового його тлумачення як дослідниками, так і правозастосовчими суб'єктами. До того ж, нерідко дане поняття ототожнюється із терміном «соціальний захист», що також не є коректним.

Поняття та правова природа соціального захисту та соціального забезпечення досліджувалися великою кількістю науковців у сфері права соціального забезпечення.

Так, на думку П.Д. Пилипенка, соціальний захист можна розглядати в широкому та вузькому значеннях.

У першому значенні соціальний захист становить відокремлену ланку суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються задля забезпечення достатніх умов для всебічного розвитку та нормальної життєдіяльності особи у державно організованому суспільстві.

У другому – соціальний захист розглядається як система заходів, спрямованих на допомогу та підтримку саме тих верств населення, які цього потребують (наприклад, малозабезпечених, бездомних осіб, інвалідів тощо або тих, які через особливий вид своєї діяльності та її вагоме значення для держави забезпечуються додатковим захистом – військовослужбовці, працівники правоохоронних органів тощо) [4, с. 3].

Н.Б. Болотіна соціальний захист також розглядає в широкому і вузькому розумінні. У широкому – це один із напрямів діяльності держави, суть якого полягає у забезпеченні процесу формування і розвитку повноцінної особистості; у пошуку та нейтралізації негативних чинників, які мають вплив на це формування і розвиток; у забезпеченні існування таких умов, за яких особа змогла б знайти і зайняти своє місце в суспільстві. Вузьке значення цього терміну полягає в уявленні його як сукупності економічних і правових гарантій, за допомогою яких забезпечується соціально прийнятний рівень життя населення, додержуються основні соціальні права громадян [5, с. 35–39].

Як зазначалося вище, нерідко поняття «соціальне забезпечення» ототожнюється із терміном «соціальний захист», які в дійсності співвідносяться як частина і ціле.

У часи радянської влади для визначення всієї сукупності соціально-економічних відносин у сфері соціального захисту

населення використовувався термін «соціальне забезпечення» в широкому його значенні. Поясненням такого підходу було те, що власне соціальний захист як соціальний інститут був ще мало розроблений. У широкому розумінні термін визначав весь інститут соціального захисту, що одержав назву «право соціального забезпечення» [6, с. 33].

У вузькому значенні термін «соціальне забезпечення» означає систему відносин, що стосуються питань соціального захисту, пов'язаних із наданням окремих видів забезпечення за рахунок державного бюджету [7, с. 12].

На сьогодні у юридичній літературі можна зустріти різні визначення терміну «соціальне забезпечення».

Дефініція, запропонована В.С. Андрєєвим, є найбільш розгорнутою. Вчений розглядає соціальне забезпечення як сукупність визначених соціально-економічних заходів, спрямованих на забезпечення громадян у старості, матерів та дітей, непрацездатних, осіб, пов'язаних із медичним лікуванням та соціальним обслуговуванням як невід'ємним засобом профілактики та відновлення працездатності [8, с. 30–34].

Р.І. Іванова розглядає соціальне забезпечення як форму розподілу, яка є гарантією для громадян отримувати нормальний рівень життєвого та культурного стандарту понад винагороду за працю в старості, у разі втрати годувальника чи працездатності [9, с. 22].

На думку К.С. Батигіна, це система матеріального обслуговування та забезпечення осіб за настання певних обставин, серед яких: вік, хвороба, безробіття, виховання дітей, втрата годувальника, інвалідність тощо [10, с. 7].

М.Л. Захаров, Е.Г. Тучкова визначають соціальне забезпечення як спосіб розподілу частини внутрішнього валового продукту держави задля вирівнювання особистих доходів громадян, підтримання їх соціального статусу в разі настання соціальних ризиків шляхом надання матеріальних благ коштами цільових фінансових джерел у межах законодавства [7, с. 15].

Н.Б. Болотіна вважає, що соціальне забезпечення – це організаційно-правова діяльність держави, направлена на матеріальне забезпечення, соціальне обслуговування, утримання, надання медичних послуг, яка здійснюється коштом спеціально створених фінансових джерел, людям, які зазнали соціального ризику, через що втратили засоби для життя, здоров'я і не мають можливості забезпечити себе та своїх утриманців самостійно [5, с. 38].

Л.І. Проніна під соціальним забезпеченням розуміє сукупність громадських і державних заходів зі створення, розподілу і перерозподілу серед непрацездатних громадян матеріальних благ [11, с. 5–6]. Тобто не зазначає всіх осіб, на яких направлено соціальне забезпечення, обмежуючи їх коло лише непрацездатними.

На думку К.Н. Гусова, соціальне забезпечення є формою вираження соціальної політики держави щодо матеріального забезпечення визначених груп суспільства коштами державного бюджету або спеціальних позабюджетних державних фондів у разі настання обставин, що визнаються суспільно значимими на даному етапі розвитку держави, з метою створення рівних умов з іншими членами суспільства для даних осіб [12, с. 10].

М.Д. Бойко вважає, що соціальне забезпечення являє безоплатне чи на пільгових умовах обслуговування або матеріальне забезпечення громадян за рахунок виплат із державного або місцевого бюджету та соціального страхування у випадках, передбачених законодавством [13, с. 10].

Б.І. Сташків соціальне забезпечення визначає як ті види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах,

передбачених законом або договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [14, с. 25]. Рациональним видається це визначення поняття «соціальне забезпечення» доповнити соціальними послугами, адже соціальне забезпечення, крім матеріального забезпечення, включає в себе і надання громадянам, які цього потребують, різних видів соціальних послуг.

На думку П.М. Рабіновича та О.З. Панкевича, поняття «соціальне забезпечення» є більш точним, ніж термін «соціальний захист». У якості доказу цього вчені зазначають, що соціальне забезпечення є ширшим, більш містким, тому що включає наступні елементи державної діяльності, спрямованої на реалізацію прав і свобод людини: сприяння реалізації даних прав шляхом формування гарантій їх забезпечення; їх охорона шляхом вжиття заходів із метою запобігання та профілактики порушень; захист – тобто відновлення порушених прав та застосування заходів юридичної відповідальності. Тобто захист є однією зі складових забезпечення. До того ж термін «забезпечення» є більш доцільним, адже «захист» означає якусь непостійну дію, яка закінчиться після того, як пройде загроза. Забезпечення, у свою чергу, – процес тривалий, що не залежить від життєвих проблем [15, с. 61–63].

О.В. Мачульська вважає, що соціальний захист являє собою діяльність держави, яка направлена на виявлення та нейтралізацію факторів, що негативно впливають на особистість, із метою забезпечення формування повноцінної особистості у громадян, створення сприятливих умов для її становлення в житті та самоутвердження. До того ж дослідниця під соціальним захистом розуміє гарантії з охорони праці, здоров'я і навколишнього середовища, мінімальної оплати праці та гарантії з інших заходів, необхідних для нормального функціонування держави та життєдіяльності її населення [6, с. 35].

М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова доходять висновку про те, що соціальний захист – це більш універсальна, в порівнянні із соціальним забезпеченням, система підтримки населення, направлена не лише на класичні соціальні ризики (старість, інвалідність, тимчасова непрацездатність, втрата годувальника і т.п.), але й на ризики, виникнення яких було спричинено своєрідністю ринкових відносин – тобто обмеженість у правах через неможливість повноцінно брати участь у житті суспільства внаслідок скрутного соціального становища [7, с. 35].

На думку Н.М. Стаховської, законодавець до соціального захисту включає різноманітні заходи матеріально-побутового, медичного, культурно-освітнього характеру тощо, які надаються з боку держави та через які виражається її турбота про підростаюче покоління, громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах, про тих, хто має особливі заслуги перед Україною, і, в дійсності, про всіх, хто проживає на території нашої держави [16, с. 56].

Схожої позиції дотримується Г.В. Кучер, зазначаючи, що соціальний захист населення здійснюється шляхом реалізації соціальної функції держави, яка полягає у забезпеченні матеріальною, натуральною та іншими видами державної допомоги, наданні консультацій, інформації, розробці програм соціального захисту на загальнодержавному та регіональному рівнях у сферах охорони материнства, здоров'я, пенсійного забезпечення, допомоги людям з інвалідністю та інших, підготовці та прийнятті актів законодавства у сфері соціального захисту населення, що регулюють: життєвий рівень, формування нових органів, структур, робочих місць, надання соціальних послуг з метою покращення

щення рівня життя найбільш незахищених суспільних груп [17, с. 60–70].

Слід погодитися з думкою В.С. Тарасенко, що перелік заходів, які застосовуються державою в рамках соціального захисту населення, не відображає по суті обсягу поняття «соціальний захист» та не наближає до розуміння рис даного юридичного терміну [6, с. 36].

Найбільш ефективний, з юридичної точки зору, підхід до визначення поняття був запропонований В.Ш. Шайхатдіновим, відповідно до якого соціальний захист – це особливий вид діяльності держави, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, направлений на забезпечення існування для людей придатного для хорошої їх життєдіяльності навколишнього середовища, надання допомоги родинам, охорони материнства та дитинства, професійної підготовки населення, забезпечення робочими місцями, охорона праці, забезпечення житлом, надання послуг та забезпечення непрацездатних осіб та тих, яким необхідна стороння підтримка тощо [18, с. 5]. Таким чином, на думку вченого, соціальний захист – це практична діяльність із реалізації основних напрямів соціальної політики, одна з найважливіших функцій держави.

Погляди В.Ш. Шайхатдінова поділяють П.Д. Пилипенко, Я.В. Бурак, С.М. Синчук та ін., зазначаючи, що соціальний захист громадян здійснюється державою саме засобом реалізації соціальної функції [19, с. 114].

П.Д. Пилипенко під соціальним захистом розуміє окрему ланку суспільних відносин, які виражаються у створенні достатніх можливостей особи для її життєдіяльності та всебічного розвитку [20, с. 3–4].

Висновки. Видається очевидним, що у поняття соціального захисту та соціального забезпечення науковцями вкладається різний зміст, виходячи із індивідуального тлумачення ними даних термінів, ступеня узагальнення тощо: деякі їх ототожнюють, інші – розмежовують, але різниця також є досить умовною та не достатньо зрозумілою. Проте, на нашу думку, дослідження позицій вчених-правників у цій сфері дозволяє стверджувати, що соціальний захист – це комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на подолання несприятливих наслідків соціальних ризиків за рахунок не заборонених законом джерел фінансування.

Враховуючи те, що соціальне забезпечення та соціальний захист не є тотожними поняттями та співвідносяться як частина і ціле, соціальне забезпечення являє організаційно-правову діяльність держави, яка виражається лише у матеріальній допомозі та соціальному обслуговуванні осіб, які зіштовхнулися з життєвими обставинами, що визнаються суспільно значимими на даному етапі розвитку держави, за рахунок державних та місцевих бюджетів та інших не заборонених законом джерел фінансування.

Виходячи із цього, право на соціальне забезпечення – це міра вірогідної поведінки особи, яка забезпечується юридичними обов'язками інших осіб та виражається у можливості для неї отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування у разі настання соціальних ризиків із метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок незаборонених джерел фінансування.

Література:

1. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – Видання друге. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1532-116-1110-obyektivne-subyektivne-pravo.html.

2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] / О.Ф. Скакун. – Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
3. Венедіктова І.В., Кагановська Т.Є. Основи правознавства: [навчальний посібник] / І.В. Венедіктова, Т.Є. Кагановська – Х., 2007. – 349 с.
4. Пилипенко П.Д. Право соціального забезпечення України: [навчальний посібник] / За заг. Ред. П.Д. Пилипенка. – Вид. 3-є, змін. та доп. – К.: «Істина», 2012. – 232 с.
5. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н.Б. Болотіна // Право України. – 2000. – №4. – С. 35–39.
6. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: [монографія] / В.С. Тарасенко. – О.: Фенікс, 2008. – 156 с.
7. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России / М.Л. Захаров, Э.Г. Тучкова – М.: БЕК, 2001. – 576 с.
8. Андреев В.С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / Андреев В.С. // Советское государство и право. – 1967. – №2. – С. 30–34.
9. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова. – М., 1986. – 176 с.
10. Батыгин К.С. Право социального обеспечения. Общая часть: [учебное пособие] / К.С. Батыгин. – М., 1998.
11. Пронина Л.И. Повышение эффективности социального обеспечения / Л.И. Пронина. – М.: Юридическая литература, 1990. – 236 с.
12. Право социального обеспечения: [учебное пособие] / под ред. К.Н. Гусова. – М.: Проспект, 1999. – 298 с.
13. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: [посіб.] / М.Д. Бойко. – К.: Олан, 2004. – 312 с.
14. Сташків Б.І. Поняття права соціального забезпечення / Б.І. Сташків // Віче. – 2000. – № 7. – С. 24–26.
15. Рабинович П.М. Природне право: діалектика приватного і публічного / П.М. Рабинович // Право України. – 2004. – №9. – С. 61–63.
16. Стаховська Н.М. Соціальне забезпечення чи захист? / Н.М. Стаховська // Підприємцтво, господарство і право. – 2000. – № 8. – С. 54–57.
17. Кучер Г.В. Удосконалення системи соціального захисту населення / Г.В. Кучер // Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (20–21 червня 1996 р.) – Одеса, 1996. – С. 60–70.
18. Шайхатдінов В.Ш. Право социального обеспечения Российской Федерации: [учеб. пособие] / В.Ш. Шайхатдінов – Екатеринбург, 1996. – Вып. 1. – 395 с.
19. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: поняття та види / О.М. Потопахіна // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 23(62). – 2010. – №2. – С. 113–123.
20. Право соціального забезпечення України: [навчальний посібник] / за заг.ред. П.Д. Пилипенко. – К.: Істина, 2007. – 434 с.

Медведь А. О. Понятие права на социальное обеспечение

Аннотация. В статье анализируются позиции ученых касательно определенной термина «субъективное право». Кроме этого, исследуется соотношение таких понятий, как «социальная защита» и «социальное обеспечение», освещается их содержание. Предлагается авторское определение понятия «право на социальное обеспечение».

Ключевые слова: субъективное право, социальная защита, социальное обеспечение, право на социальное обеспечение.

Medvid A. The definition of the right to social maintenance

Summary. The scientific positions regarding the definition of the term “subjective right” are analyzed in the article. In addition, the relation of such concepts as “social protection” and “social maintenance” is investigated and their contents are described. Also, the author’s definition of “the right to social maintenance” is offered.

Key words: subjective right, social security, social maintenance, right to social maintenance.